

Ovaj prikaz radova dr. Bernarda Stullia, koji se sadržajno odnose samo na pravnu odnosno pravnopovijesnu oblast (nisu spomenute ocjene i prikazi, te neki manji članci iz toga područja), pokazuje da je rad toga istaknutog kulturnog i znanstvenog radnika bio plodan i nadasve koristan. Bio je čovjek vrlo velikoga osobnog autoriteta, s vrlo razvijenim osjećajem za preciznost i sistematičnost u radu. Prihvatao se i razrješavanja niza problema, omogućujući tako dalje plodno istraživanje u pravnoj povijesti, ili je djelovanjem u oblasti arhivskog zakonodavstva u znatnoj mjeri pridonosio brzem napretku kulturno-znanstvenog rada u Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji.

Petar Strčić

DARINKO MUNIĆ, KASTAV U SREDNJEM VIJEKU — DRUŠTVENI ODNOSI U KASTAVSKOJ OPĆINI U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU. Izdavački centar Rijeka, Biblioteka dokumenti, Rijeka 1986, str. 175.

Sadržaj knjige Munić je izložio u tri poglavlja: I. Kratak pregled povijesti Kastva (od doseljenja Slavena do potpadanja kastavske općine pod upravu riječkog isusovačkog kolegija); II. Literatura i izvori; III. Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku. Na kraju se nalazi Popis literature, Rječnik manje poznatih riječi, pojmova i fraza, te Kazalo osobnih imena.

Kraći pregled povijesti Kastva Munić počinje s prikazom rekonkviste bizantskog cara Justinijana i učestalih neprijateljskih provala koje nisu omogućile Bizantu da u Istri stvori tematsko uređenje. Opisujući slavensku kolonizaciju, ističe da slavenski etnički element sve više ulazi u područje Istre i na obalu Kvarnerskog zaljeva, i on tu i ostaje jer mu nova područja pružaju povoljne uvjete za život. Dolazeći kroz Postojnska vrata, Slaveni su naselili područje podno obronaka Učke i Čićarije, ostajali oko Kastva, uz Rječinu i dalje prema jugu kao i na istočnoistarskom obalnom pojasu. Slavenska kolonizacija je imala više uspjeha na istočnom dijelu Istre od one na zapadnoj obali. S područja Kastavštine Slaveni se prebacuju i na obližnje otoke Krk, Cres i Lošinj. Oslanjajući se na najnovije rezultate hrvatske historiografije, autor ističe da u ovom krajnjem dijelu Jadrana nije zamro život nastupom srednjeg vijeka. U slavenskoj kolonizaciji on nalazi novi dokaz o njegovu kontinuitetu u Kastavštini od antike do danas. Slavenski naseljenici i za njima Hrvati na tom su se prostoru bavili ranije stečenim načinom privređivanja za život — stočarstvom i donekle ratarstvom. Pomanjkanje dokumenata o njihovom stalnom doseljenu može značiti i njihovo mirno stapanje sa starosjediocima, jer kada je krajem VIII. st. došlo do sukoba s Francima, izvori su to zabilježili.

Godine 751. Langobardi osvajaju Istru, uklanjaju bizantske činovnike i uvode dukat. Od 788. god. Istra je više od stotinu i pedeset godina pod franačkom vlašću otvorena feudalnim odnosima koji su ojačali na Zapadu.

Rječito svjedočanstvo o slavenskom karakteru Istre i o ulozi koju slavenski naseljenik preuzima u njoj početkom IX. stoljeća je Akt o rižanskom saboru. Raširenost štokavskog narječja na zapadu i jugu te čakavštine na istočnom dijelu Istre govori o hrvatskoj kolonizaciji pretežnog dijela Istre i Kvarnerskih otoka. Od druge polovice X. stoljeća do 40-ih godina XI. stoljeća Istra je u obrambenom pojasu protiv Mađara. Međutim u drugoj polovici XI. st. dolazi do velikih promjena kojima je zahvaćeno područje od Kastva do Labina. Tada je stvorena Dalmatinska marka ili hrvatsko-dalmatinska vojvodina koja dolazi pod vlast Zvonimira. U sukobu s Karantancima on je dobio pomoć ugarskoga kralja Salamona i hercega Gejze. Dalmatinska marka ujedno je i područje glagoljice i slavenske liturgije. Na području Kvar-

nerskih otoka i Istre glagoljica je živjela punih 11 stoljeća. A najstariji glagoljski natpisi iz Kvarnerskog bazena: Krčki natpis, Valunska ploča, Bašćanska ploča, Senjska ploča, te u Istri: Plominski iz 11. st., Grdoselski kraj Pazina iz 12. st. i nedavno otkriven kameni ulomak s fragmentom glagoljskog grafita iz ruševine južnog samostanskog krila Svetog Petra u Šumi (12. st.) očitio svjedoče da su Istra i Kvarner najbogatija područja glagoljizma.

Svoje posjede u Kastavštini akvilejski patrijarsi prepuštaju vazalima, a među njima su i Devinci. Iako dosadašnja historiografija uzima 1139. kao godinu potpadanja Kastva, Veprince, Mošćenice i Rijeke pod Devince, Munić ističe da o tome nema pouzdanih podataka, ali smatra da Devinci drže to područje tijekom XIII. i XIV. stoljeća. Nakon više od dva stoljeća vezanosti uz goričke grofove Hugon VIII Devinski otvoreno pristupa 1366. austrijskim vojvodama i to stavlja do znanja akvilejskom patrijarhu Markvardu. Tako austrijska kuća dobiva posrednu vlast nad tim teritorijem koje će u XV. st. potpuno dobiti u svoje ruke.

Budući da muška djeca Hugona VIII nisu doživjela punoljetnost, posjede su prema oporuci iz 1399. preuzeli Walseovci koji su osim gospoštije na Krasu bili i gospodari Rijeke. Zbog promjene vlasti sastavljen je i urbar koji je jedan od glavnih izvora za utvrđivanje društvenih odnosa u Kastavštini. Bio je to prvi popis zajedničkih i pojedinačnih podavanja svih općina od Kastva do Brseča, ali i izvor za općinsko uređenje toga područja.

Munić s pravom smatra da Kastav i Kastavština za Devince i Walseovaca počinje dobiti onakvo lice kakvo imaju susjedni Veprinac i Mošćenice, jer se sve tri općine nalaze pod istim gospodarima. Zajedno s Veprincom i Mošćenicama Kastav dolazi u posjed Habsburške kuće. Posljednji član obitelji Walsee (Wolfgang V) ostavio je caru Fridrihu III Kastav i Kastavšinu. Kao vrhovni vlastelini Habsburgovci su stanovnicima srednjovjekovne općine Kastva i kaštelima Veprinac i Mošćenice ostavili dotadašnju samoupravu. Uz reformirani urbar iz 1498. koji je, kao što ističe autor, jedna od posljedica Maksimilijanovih općih reformi, novi će vlasnici potvrditi i sve statutarne odredbe iz kastavskog, veprinačkog i mošćeničkog statuta. No ulaskom u posjed Habsburške kuće općina Kastav zajedno s Veprincom i Mošćenicama stavljena je pod upravu pokrajine Kranjske. Time je ona ponovno za nekoliko slijedećih stoljeća ostala izvan okvira hrvatskih zemalja.

Nakon što se promijenilo nekoliko vlasnika Ferdinand Habsburški je 1625. potvrdio donaciju kastavske gospoštije kolegiju isusovačkog reda iz Judenburga. Tim aktom općina je bila gotovo sto i pedeset godina pod upravom tog kolegija koji je svoje sjedište imao u Rijeci.

U III. poglavlju Munić analizira društvene odnose. Iako mu je za taj rad poslužio kastavski statut, on se vješto služi i statutima susjednih općina Veprince i Mošćenica s kojima je općina Kastav stoljećima dijelila svoju povijesnu sudbinu. Radi usporedbe uzima u obzir i ostale statute s područja Hrvatskog primorja. Svoju tvrdnju da je statut sastavljen 1400. Munić potkrepljuje navodom da u to vrijeme dolazi do promjene vlastelina. U svojoj analizi on nas opširno upoznae s odnosom vlastele i općinara, govori o općinskim činovnicima, razmatra položaj kmetova koji se po teretima i dužnostima razlikuju od ostalog stanovništva, a spominje i goste, to jest onu grupu stanovništva koja privremeno stanuje na području općine.

Već u prvom kapitulu statuta navode se zajedničke obaveze svih stanovnika: 100 maraka i desetina »od vina, janjac, kozlić i od svakog žita«. Desetinu plaćaju i Mošćeničani, a Veprinčani plaćaju vlastelinu »marak 21 i 6 libar«. Zajednička se podavanja daju valputu, a za njihovo ubiranje zaduženi su markari. Oni razrezuju paušalni iznos i utjeruju ga, a dopušteno im je korištenje sile i prinude. Kastavci i oni iz Mošćenica imaju obavezu nošenja pošte »za gospodu i za Mesto«.

Po odluci vlade Donje Austrije (u Grazu 1661) utvrđene su njihove novčane obaveze na 500 maraka, a Kastav je trebao platiti od toga iznosa 200 maraka odnosno 40%. Munić ispravno zaključuje da to najveće opterećenje kastavske općine navodi na pomisao »kako je ona u okviru Gospoštije imala najjače gospodarstveno stanje, pa je prema nahođenju vlastelina bila u mogućnosti plaćati i najveći godišnji namet«.

Po statutu vlastelin je imao prednost u prodaji svoga vina pod kaznom od 50 libara za prekršioce »i da imej platit sve vino gosposko«. Gospodsko vino prodavalo se u nedjelju pred blagdan sv. Lucije. Dopunski prihodi ostvarivani su i od prodaje naturalnih obaveza, a vlastelin je nastojao da ih što bolje unovči. Prihode od sudskih globa prema Veprinačkom statutu uzimao je vlastelin, a u Kastvu je slične prihode prepustio kapetanu, svom neposrednom činovniku.

Kastavska općina bila je naseljena življem pretežno hrvatskog porijekla. Kao dokaz autor navodi neka prezimena od kojih neka kriju i toponimsko značenje. Od pripadnika drugih grupa navodi i neke pridošlice iz Kranjske. Stanovništvo Kastva bavilo se poljoprivredom, stočarstvom, obradom vrtnih kultura. Uzgajana je sitna stoka (ovce, koze), a krupna rjeđe. Odredbe o krađi stoke vrlo su stroge i teške (»ki bi ukralj na kuntradi konja ili vola gre mu za život«). Za kućnu potrebu drži se perad. Priobalni stanovnici u Preluku i Voloskom bavili su se ribarstvom.

Već u prvim desetljećima XV. st. Kastav je poprimio pravno značenje grada u kome se biraju suci, općinsko vijeće i drugi gradski i općinski činovnici. Sudište u Kastvu djelovalo je prema propisima statuta. Udjel u raspodjeli novčanih kazni imaju kapetan, suci, vijećnici, kancelar, satnik, a u nekim slučajevima dio pripada i općinskoj blagajni. Općinski činovnici imali su prednost pri kupnji mesa i ribe, a neki su mogli odabirati mjesta za gradnju kuća.

Vrhovni upravitelj u Kastvu i Kastavštini bio je kapetan. Postavljao ga je vlastelin po svom izboru. Pripadali su mu neki posjedi, a prihode je ostvarivao i od novčanih globa na osnovi sudskih presuda. Prva apelacija na sudske odluke bila je pred njim, a on se također brinuo oko obrane grada i općine.

Funkcija sudaca bila je izborna. Mandat im je trajao godinu dana, a mogao je biti produžen. Birani su iz kruga uglednih kastavskih obitelji. Njihovi prihodi potjecali su od novčanih kazna. Vijećnici obavljaju svoju savjetodavnu dužnost u malom vijeću. Njihova funkcija bila je doživotna, a novi vijećnik birao se tek nakon što je mjesto u vijeću bilo upražnjeno smrću jednog od članova. Ustanova satnika vezana je u Kastvu uz obavljanje vojnih i izvršnih dužnosti u gradu, a kancelar je morao biti vješt vođenju općinske kancelarije i služiti se talijanskim, latinskim i njemačkim jezikom.

Analizirajući položaj kmetova kastavske općine, Munić odbacuje Račkijevu transkripciju 1. člana statuta i na osnovi Žontarove njemačke transkripcije tvrdi da je plaćanje godišnjeg paušalnog iznosa bila zajednička obaveza svih općinskih podložnika. Munić ispravno zaključuje da kmetovi posjeduju pravne slobode, ali je ekonomska ovisnost uvjetovala njihov društveni položaj koji je bio snošljiv.

Statut spominje pučane, a autor pretpostavlja da su to potpuno slobodni stanovnici općine. Iz njih se regrutiraju općinski činovnici i uglednici. Bave se određenim obrtima u gradu, a dio prihoda vjerojatno ostvaruju i obradom zemlje.

U svom zaključnom razmatranju Munić s pravom ističe da su statutarne odredbe Zakona grada Castva od Letta 1400. »odraz stanja kastavskog društva koje su tijekom vremena u njemu nastale«. Slažemo se također s mišljenjem da su geografske karakteristike kraškog priobalnog područja, utjecaji obližnje Rijeke, povezanosti uz Kranjsku oni činioci »koji su pridonijeli oblikovanju slobodne samoupravne kastavske općine i njenih unutrašnjih društvenih odnosa...«.

Kastavski statut je vrlo vrijedan i značajan povijesno-pravno-politički izvor zatečenog stanja i razvoja odnosa kastavskog društva u razvijenom srednjem vijeku. Izloženi prikaz društva u Kastvu koji je Munić opširno i uspješno analizirao u knjizi Kastav u srednjem vijeku razlikuje se u obradi nekih problema od dosadašnjih prikaza. Njegov rad pruža, uz ostalo, i dragocjene poticaje za nova istraživanja na društvenoj problematici u Kastvu i u općinama u njegovu susjedstvu.

Ivan Kampuš

VIZANTIJSKI IZVORI ZA ISTORIJU NARODA JUGOSLAVIJE, SV. VI,
Beograd 1986, str. XXIII + 674.

Nakon punih 15 godina od izlaska IV. knjige »Vizantijskih izvora«, pojavila se i VI. knjiga u izdanju Vizantološkog instituta SANU. Za razliku od I (obrađuje ranobizantsku epohu), II (samo Konstantin Porfirogenet), III (uglavnom 11. stoljeće), te IV (pretežno 12. stoljeće), VI. je knjiga posvećena uglavnom 14. stoljeću, ili, preciznije, od 1260. do 1350, s time da je prva vijest Georgija Pahimera još iz 1259, a posljednja Ivana Kantakuzena iz 1363.

I dok su prve četiri knjige osvjetljavale na neki način povijesti svih jugoslavenskih naroda (od Prokopija koji opisuje bizantsko-ostrogotske borbe u Dalmaciji i situaciju u Panoniji, preko Konstantina Porfirogeneta i njegove interpretacije seobe Hrvata i Srba, pa do bizantskih pisaca 11. stoljeća koji se, nerazmjerno drugim razdobljima, bave događajima u Duklji i Zeti), u ovoj, VI. knjizi izvori najvećim dijelom opisuju širenje srpske države na račun bizantskih posjeda u prvoj polovini 14. stoljeća, te se bave mnogostrukim posljedicama koje je takav razvoj prouzročio na teritoriju današnje Srbije i Makedonije. Tako i sam sadržaj ilustrira jednu notornu činjenicu — sužavanje bizantskih interesa na sve manje područje oko središnjih dijelova Carstva i samog Carstva, što ga s vremenom sve više udaljuje od praktične i teoretske uloge nasljednika Rimskog Imperija.

Međutim, to ne umanjuje značenje ovog izdanja. Nepotpisani autori predgovora (XI—XIII) su, čini mi se, isuviše skromno najavili da samo možda »naši i strani istraživači s nestrpljenjem očekuju ovu knjigu«, jer ona nesumnjivo ima mnogo širu historiografsku i kulturnu funkciju. To je, dakle, i kulturni »događaj« u najboljem (trajnom) smislu riječi, jer su predstavljeni i prevedeni veliki dijelovi tekstova pojedinih bizantskih pisaca koji, ako i nisu bili nepoznati, onda zasigurno nisu do sada prevedeni, jer ih je većinom valjalo tražiti u grčkom originalu, u izdanjima bonskog korpusa iz prošloga stoljeća.

Knjiga započinje Georgijem Pahimerom, značajnim historičarem i filozofom iz vremena prvih Paleologa. Njegovo djelo (1—62) kreće s godinom 1255, a završava otprilike u vrijeme piščeve smrti, početkom 14. stoljeća — 1308. Ta je epoha karakteristična po nastojanjima da se obnovi Carstvo u njegovu nekadašnjem sjaju, a Pahimer nas obavještava, kada je riječ o južnoslavenskom području, prvenstveno o Srbiji u doba Milutina, a općenito o pokušajima da se stvori crkvena Unija.

Teodor Metohit bio je veliki logotet za vladavine Andronika II, bio je ne samo jedan od najznačajnijih historioografa kasnobizantske epohe nego i preteča humanizma čiji su interesi dosegali do astronomije, prirodnjačkih spisa, retorike, pohvala raznim svecima, nekrologa, pisama. U tom izuzetnom opusu ima mnogo podataka o bizantsko-srpskim odnosima krajem 13. stoljeća i o piščevu putovanju u Srbiju u funkciji careva izaslanika (63—142).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje
Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1
Cijena ovog broja iznosi 3000 din.
Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1987.